

Кенжебаев Д.О.

ФОРМАЛДЫК-ЭСТЕТИКАЛЫК ЭКВИВАЛЕНТТҮҮЛҮК

Кенжебаев Д.О.

ФОРМАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ

D.O. Kenzhebaev

ФОРМАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ

УДК: 821.512/811.111

Макалада эквиваленттүүлүктүн формалдык-эстетикалык түрү каралат. Эквиваленттүүлүктүн бул түрүндө түп нуска тексттин тилдик материалынын сакталышына карата талап коюлат. Которуу практикасынын айрым учурларында денотаттык маанинин сакталышы гана өзгөчө мааниге ээ болбостон, ошол маанинин кандай тилдик каражаттар аркылуу берилиши да принципиалдуу талап катары эсептелет. Сөз болуп жаткан талапка байланышкан маселелер котормонун илимий сыны жаатындагы өзөктүү маселелердин катарында турат.

Негизги сөздөр: котормо, эквиваленттүүлүк, стихиялуу принциптер, тилдик каражаттар, котормонун сыны, түп нуска, котормонун принциптери.

В статье рассматривается формально-эстетический вид эквивалентности. Данный вид эквивалентности является требованием к сохранению особенностей языкового материала оригинала. Поскольку при переводе принципиальное значение придается не только адекватности денотативного значения, но и языковым средствам при помощи которых и реализуется это материальное значение. Упомянутые вопросы являются одним из ключевых проблем в области научной критики перевода.

Ключевые слова: перевод, эквивалентность, стихийные принципы, языковые средства, критика перевода, оригинал, принципы перевода.

The formal-aesthetic form of equivalence is considered in the article. This kind of equivalence is a requirement to preserve the characteristics of the language material of the original. Since the translation is of fundamental importance, not only the adequacy of the denotative meaning, but also the linguistic means by means of which this material value is realized. These issues are one of the key problems in the field of scientific criticism of translation.

Key words: translation, equivalence, spontaneous principles, language means, criticism of translation, original, principles of translation.

Котормо теориясындагы айрым бир түшүнүктөр сыяктуу эле эквиваленттүүлүк түшүнүгү да окумуштуулар тарабынан ар кандайча түшүндүрүлүп, чечмеленип келгендиги белгилүү. Котормо теориясынын өнүгүү этабынын алгачкы мезгилдеринде эквиваленттүүлүк түп нуска тексттеги сөздөрдүн маанилеринин суммасынын котормо тексттеги сөздөрдүн маанилеринин суммасына шайкеш келишин түшүндүрсө, соңку мезгилдерде жарык көргөн эмгектерде

котормого кириптер болгон тексттердин микробирдиктеринин ортосундагы шайкештиктерге карата колдонулган термин катары сыпатталган. Дааналап айтканда, эквиваленттүүлүк тил бирдиктеринин туруктуу маанилеринин төп келиши катары тар мааниде интерпретацияланып, бул терминди котормодо бүтүн тексттердин которулуш сапатына карата колдонуу мүмкүн эместиги туурасындагы пикирлер да айтылып келген. Котормо таануу илиминин лингвистикалык тармагынын конкреттешиши жана өнүгүүгө багыт алышы менен эквиваленттүүлүк термини кеңири мааниде колдонулуп, которулуп жаткан тексттин мүнөзүнө жараша эквиваленттүүлүктүн деңгээлдерин жана түрлөрүн туюндурган түшүнүктөр да пайда болгондугун белгилөөгө болот. Демек, эквиваленттүүлүк түшүнүгүнүн объективдүү тилдик негизи бар экендиги бул түшүнүктүн бүгүнкү күндө термин катары маанилик сыйымдуулугу менен чеги такталгандыгы аркылуу түшүндүрүлөт. Эквиваленттүүлүктүн лингвистикалык негизинин пайда болуп, конкреттештирилиши менен котормо теориясындагы ар бир тилдик каражатты дыкаттык менен которуу аркылуу котормо тилде түп нусканын абсолюттуу сыңарын түзүүгө боло тургандыгы жөнүндөгү метафизикалык көз караштын ишке ашпай тургандыгы далилденди десек болот. Эквиваленттүүлүктү ар тараптуу туура кабылдоо которуу практикасында дайыма актуалдуу, анткени көпчүлүк учурларда, асыресе, бүгүнкү күндө деле котормочулар же котормочулук менен алектенбеген адамдар эквиваленттүүлүктү түп нуска тексттеги сөздөрдүн өзүнчө тургандагы маанилеринин котормо тексттеги сөздөрдүн өзүнчө тургандагы маанилерине шайкеш келиши катары формалдуу кабылдашып, которууну өздөрү түзүп алган жаңылыш, жалган принциптердин негизинде ишке ашырышкандыктарын көп сандаган мисалдар менен далилдөөгө болот. Андыктан эквиваленттүүлүк теориясы котормочунун компетенттүүлүгүнө негизделген максималдуулук теориясы экендигин билүү котормочунун эквиваленттүүлүккө жетүүдөгү жалган, сенек принциптер аркылуу которууну ишке ашыруусун алдына алуу менен, котормого карата чыгармачыл мамилесин

калыптандырат. Мындан тышкары эквиваленттүүлүктү, жогоруда белгиленип өткөндөй, котормонун түп нускага мүмкүн болушунча, максималдуу жакындыгы катары түшүнсөк, анда андай максималдуу жакындыкка жетүүнүн шарттарын да конкреттүү көрсөтүү зарылдыгы келип чыгары айтпаса да белгилүү. Маселен, окумуштуулар эквиваленттүү котормого жетүүнүн 5 факторун бөлүп көрсөтүшөт (Алексеева, 2011, 55). Бул факторлордун бири катары эквиваленттүүлүктүн формалдык-эстетикалык түрү эсептелет. Эквиваленттүүлүктүн бул түрү оригиналдагы формалдык белгилердин, көркөм эстетикалык деңгээлдердин сакталышына карата колдонулат.

Таржымалоонун илимий негиздери менен принциптери ар кандай доордо ар кандай багытта болуп, ал гана эмес коомдук турмуштагы диний, социалдык, тарыхый факторлор да которууну ишке ашыруунун принциптерине белгилүү деңгээлде таасирин тийгизип турган.

Котормонун тарыхында таржымачылардын адистик аракеттерин, ишмердигин жетекке алуу максатында түзүлгөн стихиялуу принциптер катары окумуштуу А.Р. Швейцер төмөндөгүдөй талаптарды көрсөтөт:

- 1) котормодо түп нусканын сөздөрү которулушу керек;
- 2) котормодо түп нускадагы маани которулушу керек;
- 3) котормо котормодой окулушу керек;
- 4) котормо оригиналдай окулушу керек;
- 5) котормо түп нусканын стилин чагылдырышы керек;
- 6) котормо котормочунун стилин чагылдырышы керек;
- 7) котормо оригинал менен мезгилдеш чыгарма катары окулушу керек;
- 8) котормо котормочу менен мезгилдеш чыгарма катары окулушу керек;
- 9) котормону алымча алуу, кошумча кошуу аркылуу ишке ашырууга болот;
- 10) котормону алымча алуу, кошумча кошуу аркылуу ишке ашырууга болбойт;
- 11) ырлардын которулушу кара сөз түрүндө ишке ашырылышы керек;
- 12) ырларды ыр түрүндө которуу керек ж.б. (Швейцер, 1973,19).

Аталып өткөн стихиялуу принциптердин жаралышына сырткы факторлордун таасири болгондугу жогоруда белгиленди. Маселен, “котормодо түп нусканын сөздөрү которулушу керек” деген формалдуу принцип эквиваленттүүлүк концепциясынын эң байыркы принциби катары белгилүү. Бул принцип жазма котормонун жаралышы менен кошо пайда болгондугу илимий адабияттарда белгиленип жүрөт. Себеби христиан маданиятынын тарыхында жазуунун жаралышы Библиянын келиши менен байланыштуу каралып жүргөндүгү да маалым. Ал эми Библияны башка тилдерге оодаруу зарылчылыгы которуунун принциптерин жаратуу зарылчылыгы менен коштолгон. Ал эми Библияны которуунун алгачкы

мезгилдеринде таржымачылар тилдик белгилер менен алар атаган нерсе, түшүнүктөрдүн ортосундагы шарттуу байланыш бар экендиги, тил объективдүү реалдуулуктун элементтеринин символдук мүнөздөгү гана акустикалык образдары экендигин элестете алышмак да эмес. Ошондуктан башка канондук, диний тексттердей эле Библиянын которулушу ритуалдык, ыйык мүнөздөгү аракет катары бааланып, Библиянын ар бир тамгасы иконалык деңгээлге чейин көтөрүлгөн. Тилдик белгинин иконалык мүнөзгө өтүшүнө ыйык жазуудагы “Акыйкатта, эң алгач Сөз болгон, Сөз кудайда болгон, кудайдын өзү Сөз болгон” деген идея да түрткү болуп, алгачкы таржымачылар Библиянын ар бир сөзүн кудайдын жышаанасы катары кабылдашып, натыйжада сөзмө-сөз которуу принцибинин жаралышына өбөлгө түзүлгөн десек болот. Мындай принциптин жаралышы менен, котормонун негизги жана жалгыз гана бирдиги катары сөздү эсептөө идеясы пайда болуп, которуунун сенек, формалдуу жоболору практикалана баштаган. Мындай жобо-принциптердин негизинде ишке ашырылган котормолорду түп нусканын формалдуу, туурама котормолору катары эсептөө керек.

Которуу практикасында түп нусканын формасын кууп, тилдик бирдиктердин формалдуу эквиваленттери аркылуу которуу принциби практикаланбай калды деп айтуу кыйын. Анткени бүгүнкү күндө деле котормодогу формализм менен буквализмдин классикалык үлгүлөрү жок болуп кеткен жок. Себеби формалдуу, туурама, сөзмө-сөз котормолорго мисалдар четтен чыгат. Маселен, котормодогу формалдуу шайкештикке багыт алып, сүйлөмдөрдүн синтаксистик конструкцияларын кууп которуу учурларына төмөндөгү афоризмдердин которулушун келтирүүгө болот:

В сумасбродстве есть надежда, в зурядности - никакой - Дөдөлүктө үмүт бар, эч артыкчылыгы жокто - үмүт жок (Эмерсон);

Удовольствие, о котором нельзя говорить, - не удовольствие - Жыргал жөнүндө айтууга болбогон жыргал эмес (Рохас) (Жапанов, 2011, 63). - деген өңдүү котормолорду талдап, иликтеп отуруунун деле зарылчылыгы жок деп ойлойбуз. Албетте, котормодогу туурама, формалдуу шайкештикти табууга багытталган котормо менен формалдык-эстетикалык эквиваленттүүлүк талабын чаташтырбоо керек. Себеби формалдуу котормо менен формалдык-эстетикалык эквиваленттүүлүк түшүнүктөрүнүн маанилери ар башка. Атап айтканда, формалдуу, туурама котормо дегенибизде, маани-мазмунуна карабай, тексттин тутумундагы ар бир сөздү сөзмө-сөз таржымалаган, жогоруда келтирилген афоризмдердин которулуш мисалындагыдай котормолорду түшүнүшүбүз керек. Ал эми формалдык-эстетикалык эквиваленттүүлүк талабы түп нуска тексттин тилдик бөтөнчөлүгүнүн, эстетикалык жана формалык индивидуалдуулугунун сакталышына карата коюлуучу эквиваленттүүлүктүн түрү катары эсептелет. Анткени котормодо предметтик-материалдык, денотаттык маанинин сакталышы канчалык зарыл болсо, айрым учурларда ошол денотаттык маани кандай тилдик

каражаттар аркылуу туюндурулуп жаткандыгы да маанилүү болуп калышы мүмкүн. Маселен, кыргыз элиндеги **“Азаматтын жакшысы азыраак сүйлөп, көп тыңшайт. Аргымактын жакшысы азыраак оттоп, көп жуушайт”** деген макалды денотаттык, коннотациялык эквиваленттүүлүк талаптарына ылайык **“Слушай больше, говори меньше”**; **“Кто храбр и лих, тот скромн и тих”** деген макал-аналогдор аркылуу жакындаштырып которо берсе да болот. Бирок эки тилдеги маанилик жактан жакын макал-лакаптарды кептик кырдаалдарга ылайык колдонууну котормо деп айтууга болбойт. Себеби мындай учурларда которуунун операциялык курамы аткарылбастан, даяр тилдик параллелдерди, маанилик аналогдорду колдонуу амалы гана жүрөт. Ал эми жогоруда келтирилген **“Азаматтын жакшысы азыраак сүйлөп, көп тыңшайт. Аргымактын жакшысы азыраак оттоп, көп жуушайт”** деген макалдын котормо варианты катары **“Добрый молодец мало говорит, а много слушает, Чистокровный скакун мало кормится, а далеко бегае”** деген варианты сунуштоого болот (Шамбаева., Иптарова., 2008, 17). Албетте, сунушталган котормо вариантты деле түп нусканын абсолюттуу эквиваленти деп айтууга болбойт. Анткени оригиналдагы **“аргымактын жакшысы”** деген сөз айкашы котормодо **“чистокровный”** ал эми **“көп жуушайт”** деген сөз айкашы **“далеко бегае”** деген вариантта которулган. Ошого карабастан, биздин жеке пикирибизде, макалдын индивидуалдуулугу башка тилдердеги макалдар аркылуу туюндурулган **“көп тыңшап, аз сүйлөө”** моралдык принцибине байланыштуу бир эле мазмунду кыргыз элинин улуттук көркөм концепция-көз карашы катары аргымак менен азаматка тиешелүү асыл сапаттардын параллели аркылуу туюндурулуп жаткандыгында. Ал эми азамат менен аргымактын жакшы сапаттарына байланышкан бай ассоциациялар

макалдагы азамат менен аргымаксыз болмок эмес. Демек, которууда оригиналдын тилдик материалынын спецификасы да чоң мааниге ээ экендиги жөнүндө бүтүмгө келүүгө болот. Айтылган пикирди дагы бир ирет тастыктоо максатында төмөндөгү макалдын которулушун карап көрөлү. Маселен, **“Айтылган сөз - атылган ок, экөө бирдей кайрылып келбейт”** деген макалды да орус тилинеги: **“Выстрелив, пулю не схватишь, А слово сказав, не поймаешь”**; **“Лучше отступиться, чем оговориться”**; **“Сказанного не воротить”**; **“Слово не воробей: вылетит - не поймаешь”** деген өңдүү мазмундук аналогдорун колдонуп которсок, жалпы мазмун которулганы менен, оригиналдын тилдик өзгөчөлүгү көмүскөдө калып, мындай котормолор жакындаштырып жалпылап которулган котормонун статусун алмак. Ал эми формалдык-эстетикалык эквиваленттүүлүк талабына ылайык, **“Айтылган сөз-атылган ок, экөө бирдей кайрылып келбейт”** деген кыргыз тилиндеги макал орус тилине **“Сказанное слово-выстреленная пуля: оба не возвращаются”** деген вариантта которулса, бул вариантта макалдын формалык-эстетикалык индивидуалдуулугунун сакталгандыгын көрөбүз. Демек, формалдык-эстетикалык эквиваленттүүлүк түп нусканын мазмуну менен катар анын формалдык-эстетикалык өзүнчөлүгүнүн сакталышына карата коюлган эквиваленттүүлүктүн бир түрү экендиги туурасындагы бүтүмгө келебиз.

Адабияттар:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. - М., 2011.
2. Жапанов А. Афоризмдер. - Б., 2011.
3. Шамбаева Б.С., Иптарова А.С. Кыргызча-орусча-англисче макал-лакаптар. - Б., 2008.
4. Швейцер А.Р. Перевод и лингвистика. - М., 1973.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мусаев С.Ж.